

мр Србољуб Убипариповић, асистент приправник
Православни богословски факултет
Катедра за литургику
Београд

Протојереј-ставрофор др Недељко Гргуревећ као литургичар

Увод

Тема овог истраживања је научно дело протојереја-ставрофора др Недељка Гргуревећа, редовног професора литургије на Богословском факултету Српске православне цркве у Либертивилу (Libertyville, Illinois – САД), и његов допринос у области практичне теологије.* Рад је подељен на три поглавља: у првом је представљена биографија, у другом библиографија, а у трећем је сагледан литургичко-богословски допринос проф. Гргуревећа, везано за област практичне теологије, на основу два његова дела. На крају трећег поглавља дата је оцена његовог научног рада.

Биографија

Протојереј-ставрофор Недељко Гргуревећ је рођен 6. августа 1934. у Фочи од оца Бошка и мајке Јованке Томашевић. У родном месту је завршио основну школу и малу матуру, а у Сарајеву два разреда гимназије. Један од узора у његовим раним годинама хришћанског и интелектуалног стасавања, поред родитеља, био је и његов стриц свештеноченик Момчило Гргуревећ из Челебића (1906-1945). Године 1950. Гргуревећ је уписао и 1954. завршио Богословију светог Саве у манастиру Раковица, поставши први свршени ученик средње богословске школе после Другог светског рата са подручја Дабробосанске митрополије. После редовног одслужења војног рока уписао се на Богословски факултет СПЦ у Београду на коме је успешно дипломирао 1960. У септембру исте године постављен је за чиновника-приправника у Патријаршијском управном одбору у Београду, а у мају 1961. одлази на последипломске студије на Католички богословски факултет Универзитета у Бечу (Аустрија), где је слушао предавања из историје уметности (ренесанса и готика) и сабирао материјал за израду докторске дисертације из литургије. У том периоду остварује контакт са епископом др Савом Вуковићем (1930-2001), тадашњим професором литургије на Богословском факултету СПЦ у Београду, обавештавајући га да намерава да изради докторску дисертацију из литургије. Епископ Сава у писму од 8. децембра 1961. одговара:

„Прошле недеље сам примио Ваше писмо. Искрено ме је обрадовала вест да желите да се посветите изучавању литургије и да радите докторску дисертацију. Не бих же-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

лео да Вам одређујем тему, јер ми није познато шта Вас нарочито интересује из ове опширне области. Најбоље би било да сами предложите тему.“¹

После повратка из Беча, Гргуревић је у септембру 1962. одлуком Светог Архијерејског Синода СПЦ постављен за суплента Богословије у Призрену где је предавао литургику. У фебруару 1963. ступа у брачну заједницу са Дубравком Кукић, етнологом, са којом има два сина Светозара и Стефана. У априлу исте године рукоположен је за ђакона у Пећкој Патријаршији од стране митрополита Китроског Варнаве, јерарха Васељенске Патријаршије. Већ у септембру 1963. постављен је за суплента Богословије светог Саве у Београду где такође предаје литургику. У међувремену, упутио је Богословском факултету СПЦ у Београду молбу за одобрење израде докторске дисертације из литургије под насловом *Евхаристија као жртва*. На предлог комисије у саставу др Лазар Мирковић (1885-1968), епископ др Сава Вуковић и др Чедомир Драшковић (1914-1994) Савет факултета је молбу одобрио. Комисија за оцену дисертације у саставу др Лазар Мирковић, епископ др Сава Вуковић (ментор) и др Емилијан Чарнић (1914-1994) оценила је да је рад добар а докторант ђакон Недељко Гргуревић је пред комисијом у саставу: епископ др Сава Вуковић, др Чедомир Драшковић, др Емилијан Чарнић, др Благота Гардашевић (1908-1993) и др Лазар Милин (1914-2001) положио усмени део докторског испита и успешно одбранио докторску дисертацију. За доктора теологије проглашен је 27. децембра 1965.

Првог јануара 1969. проф. Гргуревић се са породицом преселио у САД, где је у Кливленду (Cleveland, Ohio) постављен за секретара епархије Источноамеричке и канадске. Исте године је рукопроизведен за протођакона. Услед многобројних обавеза његово богословско-научно напредовање у овом периоду бива успорено. У јануару 1971. рукоположен је за презвитера. Службу парохијског свештеника вршио је у Стубенвилу (Steubenville, Ohio) и Елизабету (Elizabeth, New Jersey), истовремено обављајући дужност секретара Епархијског црквеног суда. За протојереја је рукопроизведен 1978, а од стране Светог Архијерејског Синода СПЦ је одликован правом ношења напрсног крста 1990. После двадесет осам година парохијске службе у Џонстауну (Johnstown, Pennsylvania) пензионисан је 2005. Од 1977-1986. био је архијерејски намесник Вашингтонски, да би напослетку био постављен за архијерејског заменика епископа Источноамеричког и ту дужност и данас врши. Активни је члан Централног црквеног савета СПЦ у САД и Канади од 1981. Такође, дугогодишњи је члан Епархијског савета и Управног одбора епархије Источноамеричке, као и Православног теолошког удружења за САД и Канаду. Био је члан Комисије православних цркава САД у консултацијама са Епископалцима (Англиканцима) до њиховог прекида.

Најдужи период богословско-научног и педагошког рада проф. Гргуревића везан је за Богословски факултет светог Саве у Либертивилу. Још 1972. тадашњи Источноамерички епископ др Сава Вуковић намеравао је да спроведе у дело дугогодишњу жељу свештенства и народа СПЦ за постојањем једне високошколске богословско-научне установе на подручју северноамеричког континента. У најужем кругу оних који су намеравали да остваре такву идеју налазио се и проф. Гр-

¹ Благодарени директној помоћи самог професора Гргуревића дошли смо до драгоцених података везаних за његову биографију и библиографију, као и до делова његове личне преписке са блажене успомене епископом др Савом Вуковићем.

гуревић. Пошто је из седишта СПЦ добијен благослов за поменуто дело, он је успео да у Стубенвилу обезбеди просторије и интернатску зграду за почетак рада Одсека Богословског факултета СПЦ у Београду. Али, услед недовољног броја заинтересованих, као и неких других разлога, план није био остварен. Тек 1986. захваљујући епископу др Сави Вуковићу, као тадашњем администратору Средњезападноамеричке епархије, поменути Одсек почиње са радом у Либертивилу. С обзиром да овога пута није добијена дозвола за рад од матичног факултета из Београда, Одсек у Либертивилу је 1988. проглашен самосталним Богословским факултетом светог Саве. За првог декана је изабран управо проф. Гргуревић, који је од самог почетка рада Богословског факултета у Либертивилу био ванредни професор Увода у Православно богословље. Такође, за ванредног професора литургије са хришћанском археологијом и црквеном уметношћу на истом факултету изабран је 1990, а за редовног професора 1996. Поред тога, предавао је догматику на Карпато-руском богословском факултету у Џонстауну од 1986. до 1992.

Треба истаћи да је проф. Гргуревић као први декан Богословског факултета у Либертивилу посебан печат оставио својим организационо-управним трудом. У изузетно тешким околностима под којима је факултет почео са радом, он је показао велику жртву у циљу формирања програма рада, организације наставног кадра, благовременог обезбеђивања студентског смештаја, израде одговарајуће уредбе, проналажења неопходних материјалних средстава за рад, оснивања факултетске канцеларије, као и формирања Старатељског одбора факултета.

Библиографија

Богословски рад проф. Гргуревића је врло разноврстан, а поље његовог научног интересовања није само литургија са хришћанском археологијом и црквеном уметношћу, већ и различити историјски догађаји и личности везани за живот Српске православне цркве. Уз то, одржао је више запажених предавања и написао неколико приказа књига. Такође, био је и један од ментора током израде докторске дисертације др Мирослава Симијоновича.²

Литургичко-научни рад о. Недељка треба сагледати сходно следећим приступима: (а) историјско-археолошком, (б) обредословном (ритуалистичком) или уставном и (в) богословском.

(а) Историјско-археолошки приступ

1. *Слављење светог Арсенија Архиепископа српског код Руса*, Гласник СПЦ (1966) 357-358.
2. *Карејски и Хиландарски типик – заматак српског монаштва и богослужења*, Православна мисао 2 (1966) 47-51.
3. *The Constitution of Caryes and Hilandar. The Beginning od Serbian Monasticism and Divine Seviles*, у: *The Path of Orthodoxy*, Cleveland, Ohio, January 1969, 1-2.
4. *Liturgy of the Presanctified Gifts*, у: *The Path of Orthodoxy*, Cleveland, Ohio, March 1969, 4.
5. *The Beauty of the Orthodox Worship*, у: *The Path of Orthodoxy*, Cleveland, Ohio, April 1970, 7-8.
6. *The Holy Sacrament of Penance*, у: *Calendar of the Serbian Orthodox Church in the USA and Canada* (1971) 65-69.
7. *The Icons od Dr. Vojislav Bilbija*, у: *The Path of Orthodoxy*, Cleveland, Ohio, Jun-July 1972, 7.

² о. Мирослав Симијонович је докторирао на Богословском факултету Универзитета у Фрајбургу (Швајцарска) 2003. на тему *Das Licht in der byzantinischen Mystik und Malerei: Der Einfluss von Simeon dem Theologen und anderen Mystikern in der byzantinischen Ikonenmalerei* (објављено у Минхену 2004).

8. *An Important Book in the History of our Church (Obodski Oktoih)*, у: *The Path of Orthodoxy*, Richfield, Ohio (1973) 6-7.
9. *The Children, Mothers and Fathers Week*, у: *The Path of Orthodoxy*, Richfield, Ohio, November 1973, 10.
10. *Постанак Божића и његово прослављање*, у: *Стаза Православља*, Leetsdale, Pennsylvania, December 1978, 5.
11. *Turn Away from Your Sins...*, у: *The Path of Orthodoxy*, Leetsdale, Pennsylvania, March 1987, 1, 7.

(б) Обредословни (ритуалистички) или уставни приступ

Један циркулар литургијске садржине из XVIII века, Богословље, 1-2 (1968) 165-169.

(в) Богословски приступ

1. *Старозаветна жртвена заједница са Богом*, Богословље, 1-2 (1967) 79-86.
2. *Eucharist – Easter Celebration*, у: *The Path of Orthodoxy*, Cleveland, Ohio, April 1969, 2.
3. *Икона – извор богопознања*, у: *Каленић, Крагујевац, Март-Април 1987*.
4. *The Eucharist as Sacrifice*, Johnstown, Pennsylvania 1993.
5. *Увод у Православну литургију*, Србиње-Либертивил 2003.
6. *Евхаристија као жртва – Литургијско богословље*, Србиње-Либертивил 2004.
7. *Увод у Православну литургију*, друго исправљено и допуњено издање, Фоча-Либертивил 2006.

У радове о Недељка који се односе на различите историјске догађаје и личности из живота Српске православне цркве спадају:

1. *Православни литургијар др Лазар Мирковић*, Богословље, 1-2 (1969) 1-15.
2. *Great Patriarch Gavriilo Dozic*, у: *The Path of Orthodoxy*, Cleveland, Ohio, May 1969, 1-5.
3. *Bishop Sava again Tours Canada on Concentrated Missionary Work*, у: *The Path of Orthodoxy*, Cleveland, Ohio, August 1970, 4-7.
4. *Serbian Orthodox Church's Theological Faculty Celebrates Its Fiftieth Anniversary This Year*, у: *The Path of Orthodoxy*, Cleveland, Ohio, November 1970, 4-5.
5. *Тридесет и пет година од смрти епископа Америчко-канадског Мардарија*, у: *Стаза Православља*, Cleveland, Ohio, November 1970, 3-4.
6. *Прослава Педесетогодишњице васпостављања Српске патријаршије 1920. године*, у: *Стаза Православља*, Cleveland, Ohio, November 1970, 8.
7. *Осврт на једну одлуку донету на прошлом Црквенонародном сабору (Формиран Одбор за друштвена и морална питања)*, у: *The Path of Orthodoxy*, Edgeworth, Pennsylvania 1980, 5.
8. *Orthodox-Anglican Theological Consultation*, у: *The Path of Orthodoxy*, Edgeworth, Pennsylvania 1981.
9. *Мисионарска улога Црквене школе*, у: *Стаза Православља*, Edgeworth, Pennsylvania, February 1978, 4-6.
10. *Манастир Студеница – 800 година*, Торонто, Канада 1986.
11. *Да ли смо задовољни трећом књигом Историје СПЦ Др. Ђока Слијепчевића*, у: *Стаза Православља*, Edgeworth, Pennsylvania, November 1986 and January 1987.
12. *Радиша Пурић, протојереј-ставрофор*, у: *Американски Србобран*, Pittsburgh, Pennsylvania 1987, 9.
13. *Twenty Fifth Anniversary 1963-1988, Двадесет и пета годишњица епархије Источноамеричке*, у: *The Path of Orthodoxy*, Edgeworth, Pennsylvania 1988, 13-28.
14. *Ко покида са Босне мерџане – Одговор др Бориславу Трифковићу на чланак објављен у Гласу Канадских Срба*, бр. 2118-2122.
15. *Introduction to Serbian Orthodox Church History*, Johnstown, Pennsylvania 1991. Reprinted (друго издање) 2003.

16. *Петнаест година Богословског факултета светог Саве у Либертивилу (САД)*, у: Споменница епископу Шумадијском Сави, Нови Сад 2001, 79-89.
17. *Svetosavlje on the North American Continent with a View Towards the Future*, у: *The Path of Orthodoxy*, Bridgeport, Washington, January 2006, 5, 7.

Написао је и неколико приказа књига: *Научно-књижевно обавештење* (кратак приказ књигâ писца и приређивача протојереја-ставрофора Др. Матеје Матејића: *Дозивања, Допуна Србљаку јеромонаха Антонија, Древне хришћанске литургије и Божанствене литургије светих апостола Јакова и Марка*), у: *Стаза Православља*, January 1997; као и Епископ др Митрофан (Кодић), *Увод у Свето Писмо Новог Завета*, Богословље LXV (2006) 282-285.

Одржао је више предавања:

1. *Српска Патријаршија*, Прослава васпостављања Патријаршије 1920. године, Niagara Falls, Канада, Октобар 1970.
2. *Важност Црквене школе у животу Цркве*, Семинар свештеника и учитеља црквених школа Архијерејског намесништва Канадског, Hamilton 1977.
3. *О припреми за свето причешће*, Братски састанак свештенства епархије Источноамеричке, Edgeworth, Pennsylvania 1981.
4. *Осамстогодишњица манастира Студенице*, Академија посвећена Јубилеју, Windsor, Канада, 3. октобар 1986.
5. *Наша (свештеничка) улога у једнообразности богослужења*, Братски састанак свештенства епархије Источноамеричке, Edgeworth, Pennsylvania, 21. октобар 1986.
6. *Вечно кандило Косова*, Централна црквена прослава шестогодишњице Косовског боја, Detroit 30. септембар и Michigan 1. октобар 1989.
7. *Specifics of Pastoral Work on the American Continent*, Seminar of the clergy of the Washington Deanery, Steelton, October 21, 1993.
8. *Светосавље на америчком континенту*, Удружење Вук Стефановић Караџић, Cleveland, Ohio 1999.
9. *A Short Review of the Education and Upbringing Role of Church Schools and Those Carrying it out*, The Church School Teachers Conference, Monroeville, Pennsylvania 1994.
10. *Света тајна исповести*, Састанак свештенства епархије Источноамеричке, Edgeworth, Pennsylvania 1994.
11. *Svetosavlje on the North American Continent with a View Toward the Future*, Seminar of the clergy of the Eastern American Diocese, Steelton, Pennsylvania, October 25, 2005.
12. *Православни богослужбени мозаик на простору Северне Америке*, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, 18. октобар 2007.

Литургијско-богословски допринос професора Недељка Гргуревића

Два најважнија дела проф. Гргуревића на основу којих је могуће дати оцену његовог литургијско-богословског доприноса су: *Увод у Православну литургију*, друго исправљено и допуњено издање, Фоча-Либертивил 2006. и *Евхаристија као жртва – Литургијско богословље*, Србиње-Либертивил 2004.

Циљ писања *Увода у Православну литургију* за проф. Гргуревића је врло јасан. Он жели да кроз сажети пресек одговори на следећа питања: 1) шта је Православна литургија? 2) на којим научним основама она стоји? и 3) каква је практична страна ове богословске дисциплине? Поред троструке поделе садржаја књиге, посебно треба истаћи интересовање за две теме које су у литургијском смислу прилично запостављене. Први одељак другог дела књиге (стр. 99-131) обухвата

богослужбене елементе у новозаветним списима. Познато је да се овом темом наши литургиичари нису бавили у оној мери у којој би то било неопходно. Приликом обраде те теме многи западни и источни литургиичари прибегавају својеврсном светоотачком и литургиичком схоластицизму, не желећи да се упуштају у темељна и ванредна истраживања. Проф. Гргуревић прави посебну поделу на богослужење у Делима апостолским, потом богослужење у посланицама апостола Павла и у Откривењу светог Јована Богослова. Како намена и простор књиге не допуштају аутору да се више усредреди на поменуте теме, он успева да пружи неке почетне литургиичко-богословске назнаке, које су веома значајне за вишевековну литургиичку анализу богослужења Православне цркве. Друга важна тема (стр. 197-235) је богослужбена историја израиљског (јудејског) народа, староизраиљски празници и веза староизраиљског са хришћанским (новоизраиљским) богослужењем. По нашем мишљењу, проф. Гргуревић је, бивајући у прилици да прати релевантну научну литературу, увидео изузетну важност старозаветног свештенослужења за хришћанско богослужење и са пуним правом га сажето изложио у последњем делу књиге. Овоме у прилог треба додати да је такав приступ у складу са богословским поимањем Старог Завета као не само Књиге Цркве већ и Књиге о Цркви.³

Када је реч о значају књиге *Евхаристија као жртва – Литургијско богословље*, Србиње-Либертивил 2004, а која представља проширену и допуњену докторску тезу, треба истаћи да је један њен део под насловом *Старозаветна жртвена заједница са Богом* објављен још 1967. у *Богословљу*. Од одбране дисертације 1965. па све до 2004. ова тематика је од стране нашег аутора дорађивана. Сама чињеница да књига спада у област литургијског богословља најбоље сведочи о њеном значају. Кључне мисли које су изречене у овој књизи налазе се у њеном уводу и гласе:

„Господ Исус Христос је суштина Евхаристије. Услед изузетне улоге коју Евхаристија има за спасење, потребно је што дубље понирање у њену тајанственост и спасоносност. Посебно је у данашњем материјалистичком и секуларистичком времену потребно обратити велику пажњу овом питању и дати му одговарајуће место осветљавањем и сазнајним проницањем, што је више могуће у њену божанску суштину. Треба бацити сву светлост на Евхаристију као централну свету тајну у светотајинском животу Цркве. Ово треба учинити због тога што Христос Собом спасава људе самоприношењем и самодавањем свима онима који га траже на Евхаристији.“⁴

Аутор у овој књизи нарочито наглашава жртвени карактер Евхаристије, те се ради тога најпре бави старозаветном жртвеном заједницом са Богом, потом установом и развојем Евхаристије у контексту њеног пасхалног смисла. Вредно је помена и усредсређивање на поретке и садржај литургија Јована Златоустог и Василија Великог, уз наглашавање момента жртве, као и личносне улоге Христа, то јест као Онога „који приноси и који се приноси“.⁵ Уз то, у поменутој књизи је присутна намера да укаже на устројство Цркве које је неодвојиво од Евхаристије и на њој је засновано.

³ Види: Георгије Флоровски, *Откривење и тумачење*, у: *Црква је живот*, Београд 2005, 145.

⁴ Види: Недељко Гргуревић, *Евхаристија као жртва – Литургијско богословље*, Србиње-Либертивил 2004, 7.

⁵ Види молитву коју чита свештенослужитељ пре Великог входа на литургијама Јована Златоустог и Василија Великог у: *Службеник*, Београд 1998, 94, 151.

У последњем делу књиге обрађена је пракса причешћивања. Тај део верно одсликава црквену и богословску проблематику коју изазива ова тема.

Закључак

Верно служење Цркви, академска каријера и богословско-научни рад цењеног професора протојереја-ставрофора др Недељка Гргуревића откривају више перспектива његове личности.

Његова жртвена посвећеност служби у Цркви донела му је дубоко теоријско и практично проницање у незастариве темеље црквеног и богословског начина постојања сваког човека. На тај начин су тема његове докторске дисертације која је прожелла његов богословски рад са једне стране, али и жеља да себе стално приноси Цркви, то јест да јој доследно служи са друге стране, учинили да у њему препознамо православног литургичара који је успоставио у себи „способност за жртву“.

Академска каријера проф. Гргуревића обележена је љубављу према речи Божијој и његовим настојањем да литургику, као једну од најмлађих богословских наука, покаже као жижу постојања сваког богослова. Притом, његово ангажовање у вези са постојањем и радом Богословског факултета светог Саве у Либертивилу најбоље одсликава оправданост тврђења да академска каријера у Цркви увек треба да буде усмерена ка литургијско-богословском изграђивању Тела Христовог. О таквом академском старању уваженог професора најбоље сведоче многобројне генерације студената.

Научно дело овог богословског делатника није обимно, али је за епоху у којој живи наша богословска мисао савремено и оригинално. Следећи свог чувеног професора др Лазара Мирковића, о. Недељко наставља његов научни правац, али се опредељује за литургичко-богословски приступ који га чини првим српским савременим литургичарем који показује да прати актуелна литургичко-богословска научна усмерења. Допринос цењеног професора у области практичке теологије је значајан и незаобилазан, па је с правом оцењен као литургички богослов који је учинио први, веома значајан корак у циљу конструктивног литургичко-богословског дијалога.⁶

Коначно, протојереј-ставрофор др Недељко Гргуревић ће остати упамћен као један од најзначајнијих настављача развоја српске практичке теологије и живи камен који је уграђен у богословско-научну грађевину факултета светог Саве у Либертивилу и Српске православне цркве.

⁶ Ср. Ненад Милошевић, *Др Недељко Гргуревић, Увод у Православну литургику*, Богословски факултет Светог Саве Либертивил, Илиноис и Духовна академија Светог Василија Острошког Србиње 2003; *Еухаристија као жртва*, Србиње-Либертивил, Илиноис 2004, у: *Богословље*, LXIV 1-2 (2005) 186.